

СПЕЦИФІКА СПІВАЦЬКОЇ АРТИКУЛЯЦІЇ І ДИКЦІЇ В РОБОТІ З ДИТЯЧИМ ХОРОМ

Вокально-хорове мистецтво є синтезом музики і слова. У вокальному жанрі спів і вимова слів нерозривно пов'язані і взаємодоповнюються. Яскравим підтвердженням цього є вислів видатного співака Ф. Шаляпіна: «Хорошо сказанное – наполовину спето» [11, 157]. Досконала вимова слів під час співу впливає і на якість хорового виконання. Добрий хоровий спів воєдино поєднує вокальний звук і виразно вимовлене слово. Від майстерності співу поетичного тексту під час виконання хорової музики значною мірою залежить донесення до слухачів ідеї та змісту твору.

Аналіз хорознавчих праць і наукових джерел свідчить, що питання артикуляції і дикції постійно привертає увагу науковців, диригентів та митців вокального жанру. З огляду на важливість досліджуваної проблеми варто зазначити, що розгляд цих питань знайшов своє відображення в хорознавчих роботах і наукових працях А. Болгарського [1], М. Леонтовича [3], К. Пігрова [5] Г. Сагайдак [1], В. Соколова [6], К. Стеценка [7], П. Чеснокова [10].

Незважаючи на численні наукові розвідки, які безпосередньо чи опосередковано стосуються означеної проблеми, майже недослідженим залишається аспект специфіки артикуляції і дикції в дитячих хорах.

Відтак, метою цієї статті є розгляд особливостей співацької артикуляції і дикції в контексті практичної роботи з дитячим хором у загальноосвітній школі.

Як відомо, у процесі звукоутворення беруть участь голосові зв'язки разом із гортанню, язик, губи, м'яке піднебіння, глотка, нижня щелепа (активні органи) та зуби, тверде піднебіння, верхня щелепа (пасивні органи). Усе це разом має назву артикуляційного апарату, а його робота, спрямована на утворення звуків, називається *а р т и к у л я ц і є ю* (від лат. – *розділяти*).

Під час навчання співу триває перебудова роботи голосового апарату з мовної функції на співацьку. При цьому артикуляція співу суттєво відрізняється від мовної, яка характерна звичайній розмовній вимові слів. У розмовному мовленні більш енергійно й швидко працюють зовнішні органи артикуляційного апарату, тобто губи, нижня щелепа, а при співацькому утворенні звуків активніше й енергійніше функціонують внутрішні артикуляційні органи – язик, м'яке піднебіння, глотка. Робота артикуляційного апарату під час співу уповільнюється за рахунок розтягування голосних звуків. Практично співаються голосні, а приголосні тільки вимовляються швидко і чітко, бо відносно довга протяжність звучання приголосних навіть вокально звучних, як (*н*), (*м*), шкодить якості звучання хору.

Культура звука в дитячому хорі багато в чому залежить від того, як артикуються голосні під час співу. Усі голосні повинні звучати округлено, трохи навіть затемнено за тембром і рівно, чого вимагає академічна манера співу, але кожний голосний співається по-своєму. У правильному формуванні голосних під час співу велике значення має положення рота і губ. Керівникові хору на-

лежить постійно стежити за тим, щоб артикуляційний апарат співаків приймав правильну форму відповідно до тої чи іншої голосної.

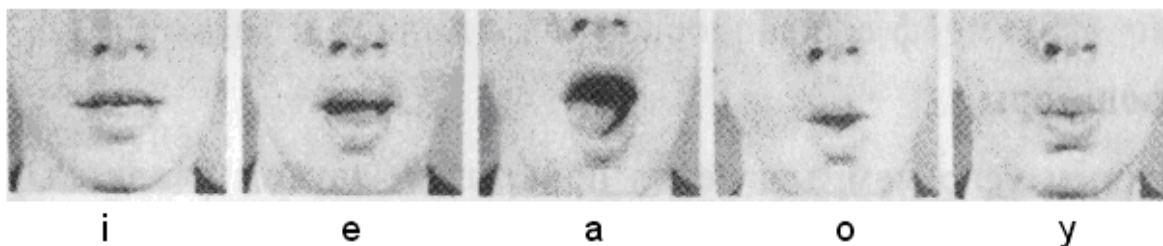
Голосний звук (*a*). Рот розкритий досить широко, але хормейстерові слід контролювати якість звука, щоб не отримати відкритий (іноді його ще називають «білий») звук.

Голосний звук (*o*). Губи трохи випнуті вперед у вигляді «бантика». Цей голосний допомагає закріпити округлу манеру звучання.

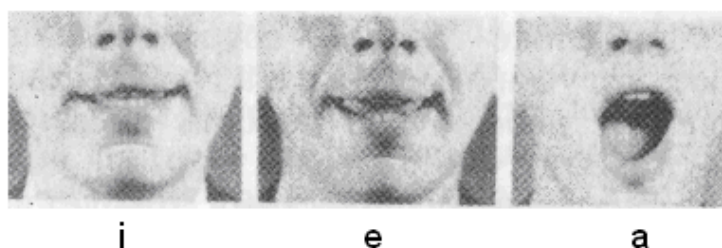
Голосний звук (*y*). Артикулюючи цей голосний, слід активно витягнути губи вперед, «трубочкою». Цей звук допомагає сконцентрувати звучання, робить його прикритим, зібраним.

Голосний звук (*i*). Рот майже закритий, а губи трохи відтуляють передні зуби. Цей голосний привчає співаків до користування верхніми резонаторами, спрямовує звук уперед, додає йому світлого забарвлення. Вправи з цим звуком допоможуть у роботі над дзвінкістю й легкістю співу.

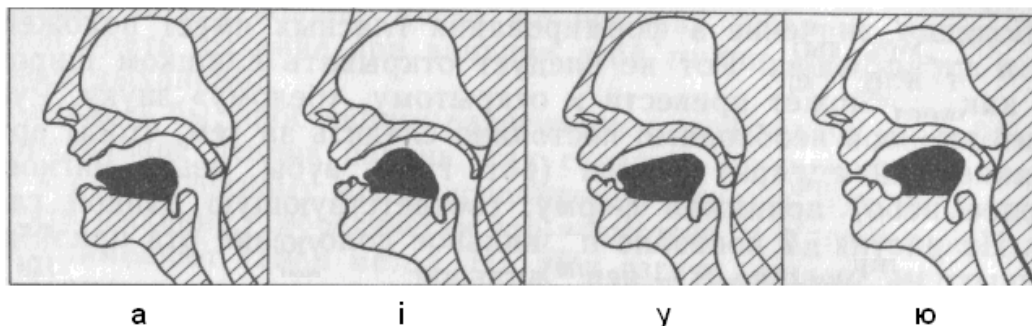
Голосний звук (*e*). Під час співу цього звуку рот набуває положення напівусмішки, його треба вимовляти виразно, він теж допомагає закріпленню навичок округленого звучання.

Мал. 1. Правильне положення рота при співі голосних

Мал. 2. Неправильне положення рота при співі голосних

Мал. 3. Правильне положення м'якого піднебіння і язика при співі голосних

Йотовані голосні: (*я*), (*ю*), (*ї*), (*є*) передають звучання звичайних (*a*), (*y*),

(i), (e) після м'якої приголосної (й).

Звук зароджується в гортані як спільна взаємодія голосових зв'язок та органів дихання, але в цей момент він ще не має певних ознак того чи іншого голосного звука. Тільки в резонаторах він отримує певне забарвлення та фонетичні ознаки того чи іншого голосного. Слід пам'ятати, що гортань під час співу повинна мати відносно стійке положення, тобто всі голосні певною мірою нейтралізуються методом «округлення», і хоча характер їхнього проспівування і відрізняється, але є їй спільні риси.

Так, голосний (a) за своїм звучанням наближається де в чому до голосного (o), (i) до (u), (e) до (e). Маємо на увазі манеру їхнього формування артикуляційним апаратом при прикритій (академічній) манері співу. У формуванні голосних активну участь беруть глотка та рот, які, маючи рухливі стінки, можуть зменшувати та збільшувати свою форму і об'єм. Наприклад, при вимові звука (i) ротова щілина стає найменш відкритою, а звука (a) – відкривається найбільше. При плавному переході від звука (i) до (e) та (a) – об'єм глотки зменшується, а для голосних (o) та (y) – знову збільшується. Коли оптимальне положення гортані знайдене, його слід зафіксувати, щоб співати так усі голосні в будь-якому діапазоні, оскільки основа правильного співу на легато залежить саме від того, наскільки гортань під час співу голосних залишається малорухливою.

Язик та губи під час співу відіграють виняткову роль у формуванні співацького звука, тому треба знати, які артикуляційні рухи ними здійснюються. Язик рухається вільно, активно, але слід контролювати гортань, щоб вона знаходилася в спокійному стані, губи ж тільки в момент зародження звука набувають характерного положення для того чи іншого голосного чи приголосного. Як правило, звуки верхнього регістру високих голосів є результатом артикуляції верхньої і нижньої губи, що «розпливаються» у посмішці, низькі звуки низьких голосів – губи витягнуті вперед, заокруглені у «трубочку».

Керівникові дитячого хору слід знати про вплив окремих голосних на роботу дихального апарату та якість звукоутворення під час співу. Так, голосні (i) та (y) допомагають активізації роботи голосових зв'язок та дихання, бо при формуванні цих голосних вони не потребують широко відкритого рота. Крім того, звук (i) допомагає знайти близьке звучання і для інших голосних, оскільки сам звучить дзвінко та яскраво. Така особливість зумовлена тим, що одна з його власних формант збігається з високою співочою формантою – групою підсиленних обертонів, які формують тембр голосу.

Голосний (y) допомагає формувати звук на «зівку», знайти правильне положення м'якому піднебінню, виробити м'яке звучання голосу. Нейтральне положення гортань займає під час співу голосного (a).

Приголосні (л), (м), (н) – називаються сонорними, тобто звучними. У них голос переважає над шумом, і ці приголосні певною мірою теж проспівуються і допомагають плавності звучання.

Артикуляційний апарат, його робота спрямовані передусім на досягнення під час співу хорошої, правильної дикції. Д и к ц і я (від лат. – вимовляти) – це ясність та правильність вимови тексту. Під якісною співацькою дикцією розуміється розбірливе, чітке, виразне, чисте звучання кожного голосного та приго-

лосного зокрема, а також слів, фраз, усього тексту в цілому. Вона вимагає досконалої природної вимови слів, правильних акцентів і наголосів. Хороша дикція під час співу дозволяє передати слухачам смисл тексту виконуваного твору. Крім того, правильна, художньо-виразна вимова прикрашає спів, надає йому виняткове багатство відтінків, своєрідних «звуконюансів».

Дикція належить до вокально-хорових навичок і потребує великої уваги до себе з самого початку роботи з хором, незалежно від віку співаків. Слід зазначити, що розмовна орфоєпія усного мовлення дещо відрізняється від співу. Так, у співові найкоротший голосний звук триває довше від найдовшого при розмовному функціонуванні голосового апарату.

Керівник хору повинен дотримуватися у своїй діяльності правил культури мовлення (правильної розстановки наголосів у словах), орфоєпічних норм (правильної вимови голосних і приголосних), логіки мови (виділення важливого слова чи слів, які логічно навантажені, що допомагає зрозуміти зміст фрази чи всього тексту).

Вокально-хорова практика та дослідження показали, що правильна, ясна мова є ознакою чіткого, логічного мислення. Ця точка зору стосується не тільки загального фізичного та розумового розвитку дитини, а й процесу співу. Чіткість мовлення під час співу особливо залежить від повсякденної інтелектуальної активності дитини. Коли мова невиразна, монотонна, малоемоційна, то й спів буде практично таким же. Осмислення дітьми того, що під час співу потрібна чітка вимова слів, допоможе хормейстерові в розвитку вокально-хорових навичок.

Розвиваючи артикуляційний апарат дітей, слід пам'ятати, що погана артикуляція має зокрема такі причини:

1. Фізичні вади, тобто важка нижня щелепа, занадто рідкі, неправильної форми зуби, що пропускають повітря, м'ясистий язик, товсті губи, вигнута верхня чи нижня щелепа, тощо;
2. Дефекти мовних органів як наслідок захворювання або ж вроджені;
3. Технічні вади, зокрема малорухливий язик, затиснені зуби, недостатнє відкривання рота, скованість та малорухливість нижньої щелепи;
4. Манірне, недбале мовлення та незнання законів орфоєпії.

Крім цих причин, можуть бути й інші. В юних співаків артикуляційний апарат (навіть без перелічених фізичних та технічних вад) часто працює мляво, для нього характерна відсутність повної свободи, що й зумовлює погану дикцію учасників хору.

Цих та інших недоліків можна уникнути шляхом копіткої праці із застосуванням спеціальних вправ. На початковому етапі вокального виховання дітей слід домагатися м'якого опускання нижньої щелепи, активного й еластичного руху язика, губ, слідкуючи за спокійним станом м'язів обличчя.

Необхідно зазначити, що артикуляційний апарат може керуватися вольовими імпульсами, отже, свідомо регулюватися юними співаками, а хормейстер, спостерігаючи артикуляцію, повинен здійснювати її контроль та допомагати дітям в організації правильної діяльності артикуляційного апарату.

Серйозною перешкодою в роботі над дикцією є занадто млявий або на-

пружений рух язика. Цей орган являє собою сукупність м'язів, розташованих у різних напрямках, завдяки чому він може різко змінювати свою форму і положення, від чого залежить правильне звучання голосних і приголосних і їх чітка вимова.

Тому необхідно домагатися досягнення в роботі язика повної м'язової свободи. Цьому сприяють вправи, у яких застосовуються склади із зубними язиковими – (д), (з), (т), (р), (л), (н), а також губними приголосними – (б), (п), (в), (м). Такі склади (да, де, ді, до, ду; ла, ле, ло, лі, лу; ба, бе, бі, бо, бу; зі, зе за, зо, зу; або ті, ді) залишають задню частину язика в стані спокою, активізуючи рух його передньої частини.

Темп на початковому етапі роботи щодо напруженості м'язів язика повинен бути помірним, вправи співаються або на одному звуці, або гамоподібно. Поступово темп можна прискорювати, а вправи ускладнювати.

Особливої уваги в роботі з дітьми молодшого віку потребує приголосний (р). Діти цього віку вимовляють його досить мляво, що зумовлено м'язовою слабкістю та пасивністю передньої частини язика. Удосконалюючи вимову цього приголосного, слід рекомендувати вправи, проспівуючи які відчувалося б тремтіння, кінчика язика. Це можуть бути такі склади: *кра-кро-кру; бра-бро-бру; дра-дро-дру; пра-про-пр; гра-гро-гру; тра-тро-тру* та інші.

Розвивати м'язи артикуляційного апарату допомагають і різноманітні скоромовки, які можна промовляти або ж проспівувати на одному звуці чи нескладних поспівках. Наведемо декілька прикладів скоромовок:

1. «Два дроворуби говорили про Саву, про Савку, про Савчину лавку».
2. «Сіла Лорка при криниці, цокотіти почала: «Я аж два відра водиці від криниці принесла».
3. «Вибіг Гришка на доріжку, на доріжці сидить кішка, взяв з доріжки Гришка кішку, хай впіймає кішка мишку».
4. «Пиляв Пилип поліна з лип, притупив пилу Пилип».
5. «Кар, Кар! Сир не крав Ворон Ворону кричав».

Роботу зі скоромовками слід розпочинати із засвоєння тексту, промовляючи його активно і чітко, обов'язково в досить повільному темпі. Під час проспівування скоромовок як вокальних вправ, слід передусім звертати увагу на якість звука, чистоту інтонації, правильне дихання і звукоутворення.

Не менш важливі в співові й приголосні, що стоять у кінці слова. Причиною нечіткої вимови приголосних у кінці слова або складу є невміння правильно користуватися співацьким диханням, адже саме нестача повітря для проспівування кінця музичної фрази веде до зникнення приголосного, що завершує слово. Коли дітям роз'яснити, що внаслідок такої вимови втрачається зміст слова чи фрази (і навіть продемонструвати їм, як саме вони недоспівують такий звук і що за нісенітниця виникає внаслідок цього), то при достатньому контролі з боку керівника хору можна виправити вади досить швидко. Кінцевий приголосний завжди потребує дуже чіткої вимови, а також одночасного зняття в цей момент звука.

У дітей середнього віку гортань дещо опущена, а це впливає на звучання голосу і на вимову слів. Взагалі, цьому віку притаманна скована як співацька,

так і розмовна вимова. Хормейстер повинен чітко розуміти причини такої вади. Це може бути наслідком фізіологічних змін дитячого організму, недоліків розмовної мови, іноді результатом наслідування чужої манери співу, що, як правило, є копіюванням не завжди якісного співу. Глибоко опущена гортань зумовлює й глибоку вимову, ліквідація цього недоліку може бути здійснена за допомогою вправ з використанням сонорних приголосних: *л, м, н*.

Опановуючи з дітьми дикцію, слід постійно пам'ятати, що характер вимови слів під час співу багато в чому залежить від характеру музики, яка виконується, від одночасної вимови тексту в різних хорових партіях.

Твори енергійні, урочисті, маршові вимагають чіткої, активної вимови слів, а ліричні, ніжні, мелодійні – більш м'якої. Особливої уваги потребують хорові твори поліфонічного складу, де дуже часто текст у кожній з партій різний, по-різному розспівується, має неоднакову ритмічну будову.

Дикційні навички залежать і від темпу твору. Швидкий темп вимагає чіткої, легкої вимови слів, при цьому рухи артикуляційних органів мінімальні. Повільний, помірний темп зумовлює інші прийоми роботи над дикцією із застосуванням більш крупної артикуляційної техніки.

Важливим фактором у роботі над текстом хорового твору є правильне співвідношення наголошених та ненаголошених складів. Типова помилка при цьому – увиразнення закінчень слів, їхнє виділення під час співу, а це спричиняє перенесення логічних акцентів на ті елементи, де їх не повинно бути. Керівник хору повинен постійно стежити за осмисленим, грамотним, чітким проспівуванням тексту, контролювати логічні наголоси в словах та музичних фразах. При цьому можна використати засоби звукозапису, а потім разом із дітьми проаналізувати помилки.

Постійна робота, спрямована на правильне, чітке і уміле формування голосних і приголосних під час співу допоможе домогтися в дитячому хорі виразної дикції, звільнить артикуляційний апарат дитини від напруги і скутості, позитивно вплине на якість звукоутворення і рівень художнього виконання.

Стаття не вичерпує всіх аспектів проблеми артикуляції і дикції, а тому цей компонент вокально-хорової техніки, який у навчанні дітей співу є одним із найважливіших, потребує подальшого вивчення і розвитку прийомів його вдосконалення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Болгарський А., Сагайдак Г. Хоровий клас і практика роботи з хором. – К., Музична Україна, 1987.
2. Кочнева И., Яковлева А. Вокальный словарь. – Л.: Музыка, 1986.
3. Леонтович М. Практичний курс навчання співів у середніх школах України. – К., 1989.
4. Пазовський А. Записки дирижера – М., 1966.
5. Пігров К. Керування хором. – К., 1962.
2. Соколов В. Работа с хором. – М.: Музыка, 1967.
3. Стеценко К. Початковий курс навчання дітей нотному співу. – К., 1918.
4. Струве Г. Школьный хор. – М.: Музыка, 1981.

5. Стулова Т. Теория и практика работы с детским хором. – М.: Музыка, 2002.
6. Чесноков П. Хор и управление им. – М.: Музгиз, 1961.
7. Шаляпин Ф. Литературное наследство. Воспоминания. Письма. Т. 2. – М.: Искусство, 1957.